

szerkesztő, aki, mellesleg a német kommunisták kérlelhetetlen bírálója, merte ezt; a teljes megjelenésre több mint tíz évet kellett várni.

A remekművek csak ritkán születnek teljesen váratlanul; legtöbbször nagy kitartásra, az előzetes próbálkozások egész sorára s az írásban való rendületlen hitre van szükség. Alkat,

tehetség, körülmények esetenként változó mértékben szabják meg az írói pálya ún. „első korszakának” lefolyását. A fiatal Déry útja és sorsa, „regényeinek regénye” ily módon író és kritikus számára figyelmeztető tanulság lehet. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1968.*)

CSAPLÁR FERENC

SÜKÖSD MIHÁLY: A KÍVÜLÁLLÓ

A szerző egy személyben értekezős és széppróza-író. Ez az adottság szorosabban figyelmeztet ihlet és tudatoság, önkontroll és magas fokú improvizáció kettősségére. Ezt az örök kölcsönhatásban levő kettősséget és a két hatóerő legfontosabb szintézisét a ki-munkált műgondban nincs módom és jogom akárcsak a magam számára is evidensen kifejtteni. Csupán az egyedi író „kétszemélyes” működésében foglalt modern ambivalencia sajátos használatának fölismerésében szeretnék az olvasóval osztozni Sükösd Mihály új könyvének olvasása nyomán. Miben mutatkozik a kritikus-író szépírói működésének haszna? Elsősorban a fölépítés egyensúlya, a cselekményt meglőkő témák és szölamok, a *tempo* belépése, a szükségesnél sosem hatásosabb hangszerelés, a kiérlelt mondanivaló, az egyértelmű és meggondoltan kifejezett világnézet.

A nyolc év előtt közreadott *Ólomketerc* c. novellás kötetében belső kényszer sodrásában helyezkedő és külső erők nyomása alatt cselekvő, hevesen vonzó és undorítóan taszító — nem hősökét — kortársakat mutat be. A kritikától alig méltányolt, jelentékeny szépírói kvalitásokkal rendelkező első kötetet két év múlva a *Fától fáig* c. regény követi. Ebben a háború utolsó szakaszát, az 1944-es esztendő, egy fejlett intellektusú, tíz-tizenegy éves gyerek nézőpontjából vetíti elénk, pontosabban: azt a pszichikai folyamatot, amikor Méliusz Péter, a „kis gúzü”, személyiségárja elmagányosodása arányában mélyül, életét determináló események ráhatása folytán.

Most megjelent könyvében a címadó regényt két elbeszélés előzi meg. Mindkettőt élmény hitelesíti, és mindkettő alapétele — ha más-más környezetben, megnyilvánulásban is: mit fogad sor-sává kora szellemi áramlataiból az a nemzedék, amely az ötvenes évek első felében volt egyetemi hallgató, és mit fogadnak sorsukká azok, akiket a személyi kultusz idején adminisztratív

okokból eltávolítottak, majd kényszerű távollétüket jóváteendő, visszavettek? Az 1956-os megrázkódtatás elbizonytalanította nehezen kialakított világgé-püket. Előbb mentális, majd érzelmi tapasztalatokat, élményeket gyűjtve ronc-szóldták és vigasztalódtak. Ezt a sokrétű kérdéskört közvetlenül ábrázolja *A megérkezett*, majd áttételesen, más vetületben, nyugati környezetben az *Útközben* c. elbeszélés. Mindkettő döntő szakaszában elemzi a nemzedék maga formálását, a felnőtté válás kataklizmáját, háttérben egy-egy öreg professzorral. Törvénytzerű, hogy a növekvők példák után kutassanak, s hol találhatnánk ezt, ha nem egy-egy eszményes absztrahált nevelőben? S a jelen esetben mindkét professzor nagy formátumú, szuggesztív személyiség, mindkettő példa volt. Azonban az itthoni professzort, Jancsó Lukácsot, és a külföldi professzort, Ervin Steingrubert hatalomszeretete, énközpontúsága alkalmatlan-ná teszi az eszményképzerepre. Mindkettő csak önmagára kíváncsi; saját személyükre koncentráltak. Jancsó Lukács vulgárisan, egzisztenciális kényszerből, Steingruber pedig, mert „túl-élte” önmagát, beleunt az absztrakt szemléletbe és belefáradt a reménybe, hogy a világ összársadalma, a nagy-vagy kisbetűvel írott emberiség formálható: a valóság közönyös, a valóság befolyásolhatatlan. Tanítványaik a célja-vesztett kallódás, világba-kivetettség modelljei, vagy Aranyszájú és Tege esetében az önmagukra utaltság szerencsés-ei, mert megkeresték és fölismerték helyükét, céljukká fogadták, hozzáed-zették magukat a nekik jutó feladathoz.

Sükösd Mihály — amint futólag vázoltuk — eddig többé-kevésbé saját élményeit rendezte művekké. A most megjelent *Kívülálló*-ban új műformát, a tényregényt kívánja megvalósítani. Regénye keretét a Prónay Pál naplójából közzétett szemelvényes válogatás szolgáltatja. A naplóban szereplő Csusvara Mihály (Sükösdnél: Vancsura) a

Tanácsköztársaság megvalósulásáért kommunistaként harcolt, majd a bukás után Prónay Pál szolgálatába állt. Sükösd nem a napló eseménysorát, hanem a két főhóst kölcsönzi csak, a két rendkívüli személyt, két érzelmi, illetve világnézeti pozíciót, két határhelyzetet: Prónayban a hatalmat, Vancsurában a kiszolgáltatottságot. A regénybe sűrített dráma hibátlan színpadi mű, valódi kamaradráma. Vancsurát a létbizonytalanság nemcsak jelképes, de valószínű csatornába kényszeríti. Már csatornakotróként sem egzisztálhatott a besúgók miatt, fiatal házasság, megfontolás után lesz áruló, kínálja föl szolgálatait és tapasztalatait a „győztes”-nek. Volt elvtársait, valamint az osztrákoknál menedékjogot élvező Kun Bélát és társait kell kézre kerítenie, és feleségét osztoznia a különítmény tisztjeivel. Kiszolgáltatottsága infernális. Amikor feleségét rajtakapja, a fiatalasszony fölakasztja magát; áldozatát férje boldogulása és a Prónay szorításából remélt szabadulásukért hozta — egészen hiába. Prónay Itáliát ígérte nekik és a szabadságot, ha az emigránsokat elfogadják. Kun és társai elmenekültek a malomból, Prónaynak is menekülnie kell az osztrák fogdmegek elől. Vancsurát néhány golyólövéssel teríti le a hazautban.

Ki a gyilkos, és ki az áldozat? Hol kezdődik az ellehetetlenülés procedúrája, s meddig ura sorsának, aki a hatalmon belül, és ura-e egyáltalán, aki a társadalmon kívül áll. Vancsura előélete a gyanútlan tisztesség jegyében zajlott. Étkezni és lakni viszont kell, mindkettő alapkövetelménye a létnek.

Meddig ura sorsának a gyanútlan, aki már maga se tudja, van-e eszmény, amelyre fölteheti életét. Vancsura életrajza (a szerző prózai „diplomamunkája” lehetne, ha elsőkönyves volna) brutális, de hibátlan választ ad a kérdésre. Az értelmetlenné degradált élet szűkszerű zárását. Vancsura erkölcsi halála a körülmények ismeretében nem bizonyítható, fizikai halála viszont nem fölemelő, de megnyugtató érvényű.

Nincs terünk a két remek elbeszélés és a hibátlan tényregény tartalmi ismertetésére, esztétikai kvalitásainak elemzésére. Sajnálatos, hogy a kötetből hiányzik a Kortárs-ból ismert *Holtomiglan holtáiglan* c. nagy elbeszélés. A *kivülálló* továbblépés. Sükösd úgy teremtette meg vele a tényregényt, hogy a realista ábrázolásmódot nem áldozta föl egy korszerűnek vélt szürrealista-expresszionista, ide-oda taszigált időrend káprázatának. Aki nemcsak *sztorit* olvas (bár a két elbeszélés és a regény annak is elsőrendű), az szinte mondatról mondatra regisztrálhatja, mennyire nem él a közkezen forgó mesterségbeli fogásokkal; mondandója, alapállásának pozíciója annyira korszerű, hogy nem szorul formai újításokra. Könyve a leg-holnapibb értelemben is közérdekű, tehát megengedheti magának, hogy érthető magyar nyelven illeszkedjék legjobb realista prózánk vonalába. Mondatszerkezetei villognak, nagy teherbírási dialógusai feszesek, hősei a szuverenitásig öntörvényűek; szerkesztésmódja, lélektani és korismerete mai prózánk reprezentánsai közé emeli. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1968.*)

SOLYMOS IDA

FEJES ENDRE: JÓ ESTÉT NYÁR, JÓ ESTÉT SZERELEM

A legtöbb regénynél, kisregénynél már az első egynéhány oldal elolvasása után csalhatatlanul rá lehet hangoztatni arra a szellemi élményre, amit a mű nyújtani fog, ösztönösen meg lehet érezni, találni azt a stabil benyomást, amit végül is a könyv szerez majd. A *Jó estét nyár, jó estét szerelem* nem tartozik ezek közé. Ahogy fognak az oldalak, úgy alakul ki róla — egyre változva — a vélemények egész skálája. Mindez természetesen önmagában semmiféle értékelési szempont nem lehet. Az viszont már értékmérő is, hogy Fejes Endre művénél ez a skála határozott tendenciával felülről lefelé halad.

Kezdetben megkap a rendkívül filmszerű képalkotás, a nyelvnek, a stílusnak olyan optikai érzékletessége, amivel ritkán találkozni az irodalomban. Kevés könyv van, ahol annyira lehet *látni*, amit leírnak benne. Az emberi külső és a tárgyi környezet jegyeinek, jelenségeinek látszólag ad hoc felsorolása, véletlenszerűen ható, ám mindig lényegre törő exponálása, mozdulatok, párbeszédék tömör megjelenítése; egyszerűen kiváló képi és drámai atmoszférateremtő erő jellemzi ezt a stílust.

Számunkra most nem lényeges, hogy a mű filmnovella-e inkább, vagy kisregény. Ez az optikus stílus attól